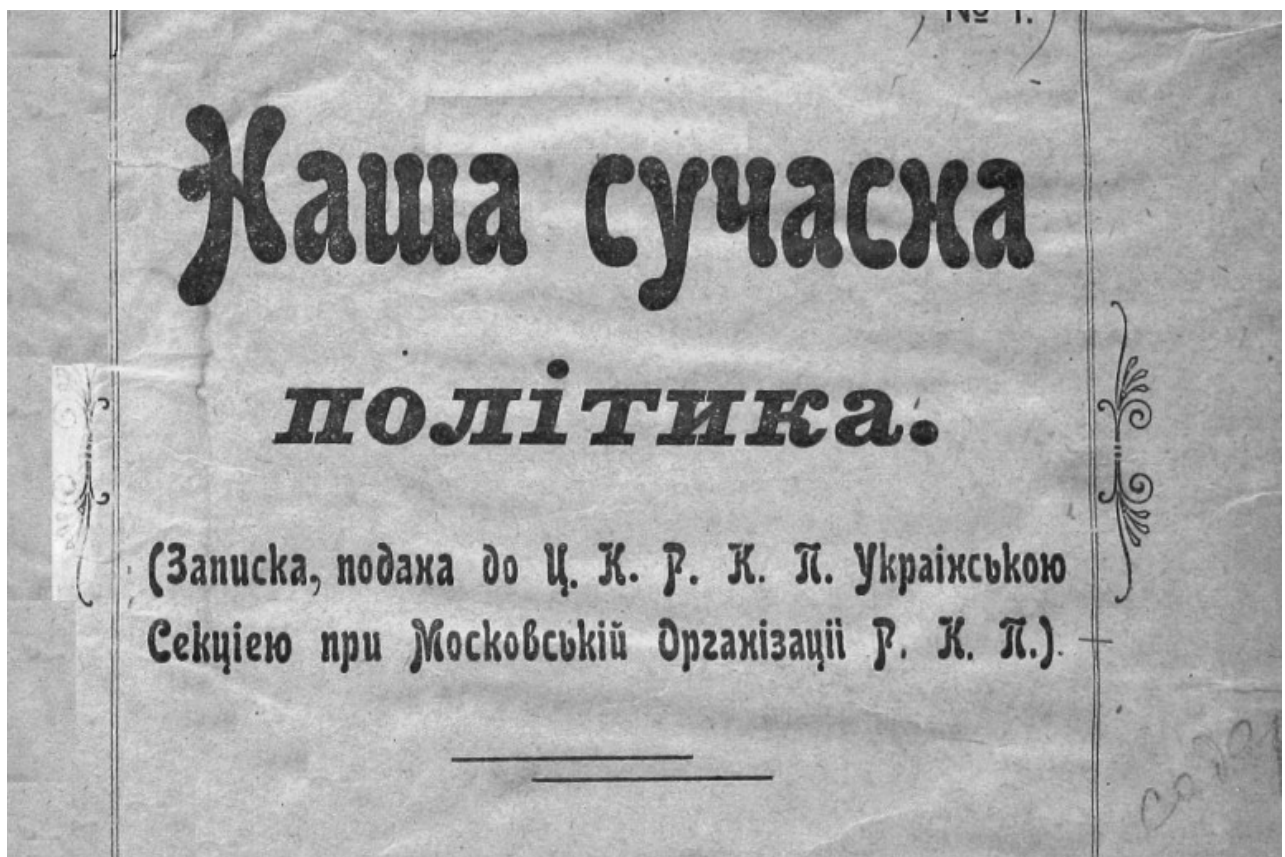

ПОНЕВОЛЕНА, АЛЕ ДЕРЖАВНА. ЯК СФОРМУВАЛИ "ДОРОЖНЮ КАРТУ" РОЗВИТКУ УСРР

Геннадій ЄФІМЕНКО

історик, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ

12 листопада 1919-го на засіданні Української комуністичної організації при Московському комітеті РКП(б) було схвалено написану Павлом Поповим доповідну записку про політику і тактику КП(б)У. У ній, по суті, було сформовану "дорожню карту" збереження УСРР: і як "радянської", і як "України".

У записці йшлося про потребу кардинально змінити ставлення більшовиків до "українського питання" і вказувалися основні напрямки таких змін. У перші ж місяці 1919-го ніщо, здавалося б, не свідчило, що такий поворот буде життєво необхідним. Успішне опанування України тоді призвело до своєрідного "запаморочення від успіху" у більшовиків. На тлі, кажучи сучасними словами, "захмарних рейтингів" вони взялися виконувати свою партійну програму. Але та програма засадниче відрізнялася не лише від проголошуваних ними ж публічних гасел, а й від перших після Жовтневого перевороту владних рішень.

Мало того, у березні 1919-го, вже після зміцнення влади більшовиків у Росії, на партійному з'їзді було ухвалено нову програму РКП(б). З неї чітко випливало: курс - на комунізм!

Із втіленням не склалося. В Україні така політика мала катастрофічні для більшовиків наслідки. Ігнорування водночас як національних, так і соціальних потреб українців спричинило масовий повстанський рух, який фактично знекровив Червону армію. Те, що допомогло більшовикам швидко опанувати Україну, тобто селянська повстанська стихія, те її і знесло.

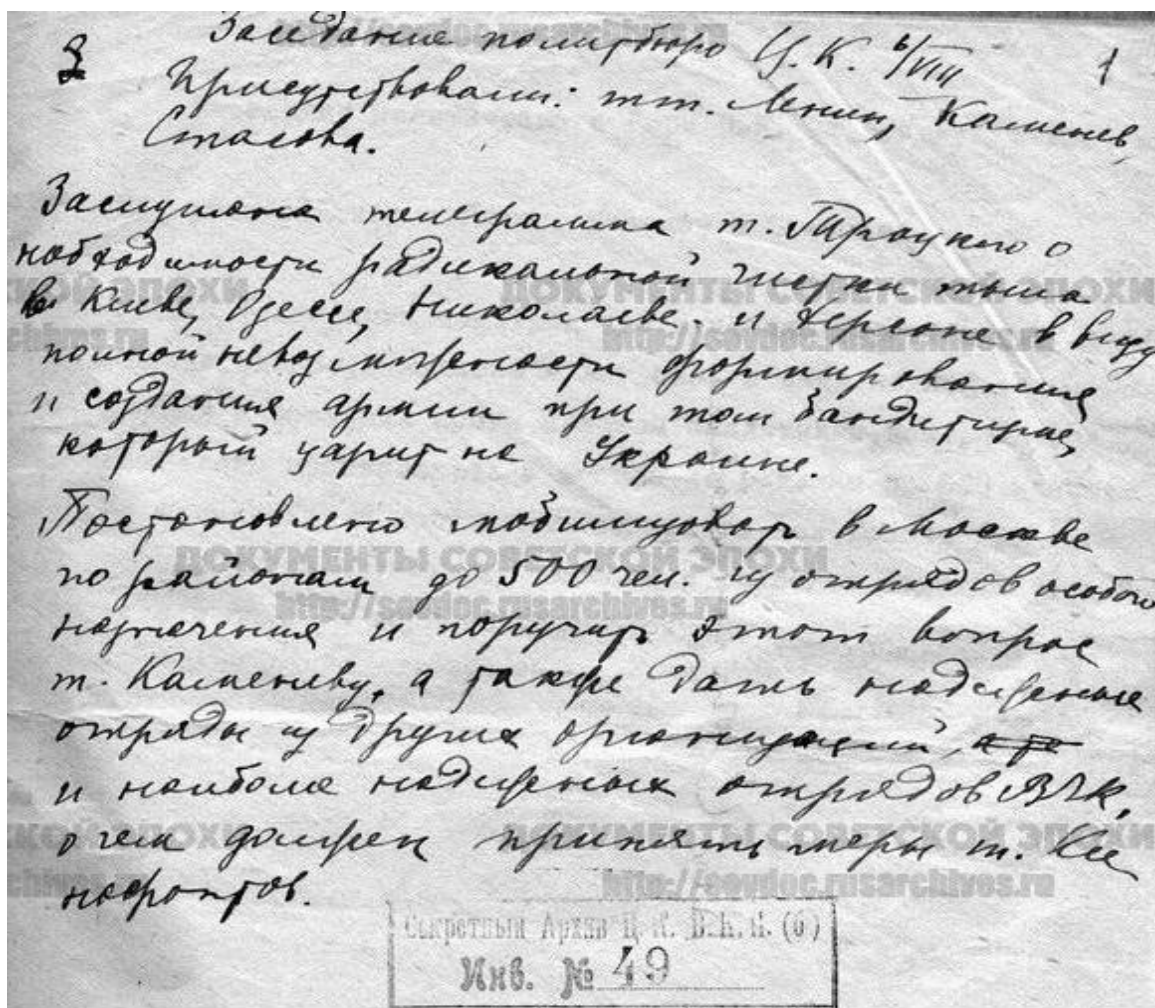
З повстанською стихією намагалися боротися, але безуспішно. З метою організації такої боротьби 24 липня Київ відвідав військовий очільник червоних Лев Троцький.

"Більшовик", 25 липня 1919-го

За доповіддю Троцького було вкотре суворо засуджено партизанщину та вказано на потребу *"тісного єднання з РСФРР"*.

Однак то не допомагало - Україна вислизала з рук. Троцький у зверненні до ЦК РКП(б) ініціював *"радикальну зачистку тилу"* з *"огляду цілковитої неможливості формування і створення армії при тому бандитизмі, який панує на Україні"*. Політбюро ЦК РКП(б) 6 серпня звернення розглянуло та запропонувало *"мобілізувати в Москві по районах до 500 чоловік із загонів особливого призначення"*, а також *"дати надійні загони з інших організацій і найбільш надійних загонів ВЧК"*.

Рукописний варіант протоколу політбюро ЦК РКП(б) від 6 серпня 1919-го / 3 фондів Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ)

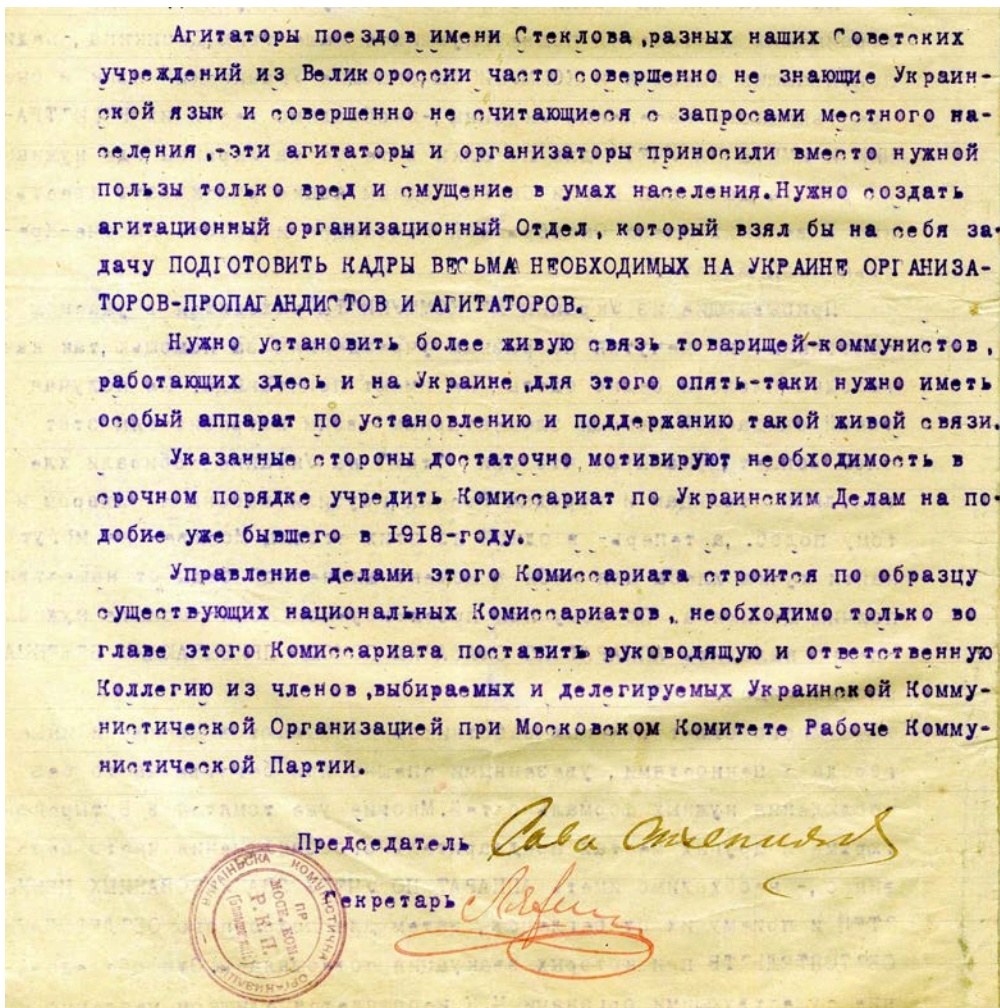
13 серпня Кремль уточнив завдання таких загонів. У документі, зокрема, відзначалося: "Загони ВЧК, московські районики та загони особливого призначення можуть бути використані лише за їх прямим призначенням, тобто для внутрішньої охорони, і в жодному разі їх не можна вливати в польові частини". Тобто створювали загони лише для боротьби з повстанством. По закінченню упокорення українського селянства російські окупаційні спецпризначенці "мають бути повернені в ті частини, звідки відряджені на Україну".

Однак це все не врятувало більшовиків. До кінця серпня червоні покинули Київ. А незабаром Кремль розпустив і уряд радянської України.

З переломом у війні з білими постало питання: як бути далі? Адже, незважаючи на те, що повстанці в Україні руйнували тепер вже денікінські тили, власне більшовицьке підпілля було відверто слабким. Тоді як настанови Зафронтбюро ЦК КП(б)У, з якими воно відправляло до України комуністів, і далі продовжували лінію, яка, за великим рахунком, і призвела до поразки в Україні.

Ті з членів КП(б)У, які опинилися у Москві, кого не влаштовував попередній курс та хто вважав себе українцем, почали гуртуватися біля Української

комуністичної організації (УКО) при Московському комітеті РКП(б). За підписом голови УКО Сови-Степняка та його заступника Володимира Ляха до ЦК РКП(б) на початку жовтня 1919-го була спрямована, як це зазначено у протоколі оргбюро ЦК РКП(б), *"Заява Української секції Московської організації РКП про створення при ЦК української секції та про відновлення комісаріату з українських справ при Наркомнаці"*. Клопотання було відхилене, хоча *"відділ пропаганди і агітації серед українців, які проживають в Росії"* було таки вирішено створити.

Остання сторінка "Заяви Української секції Московської організації РКП..." з печаткою УКО при Московському комітеті РКП(б). З фондів РДАСПІ

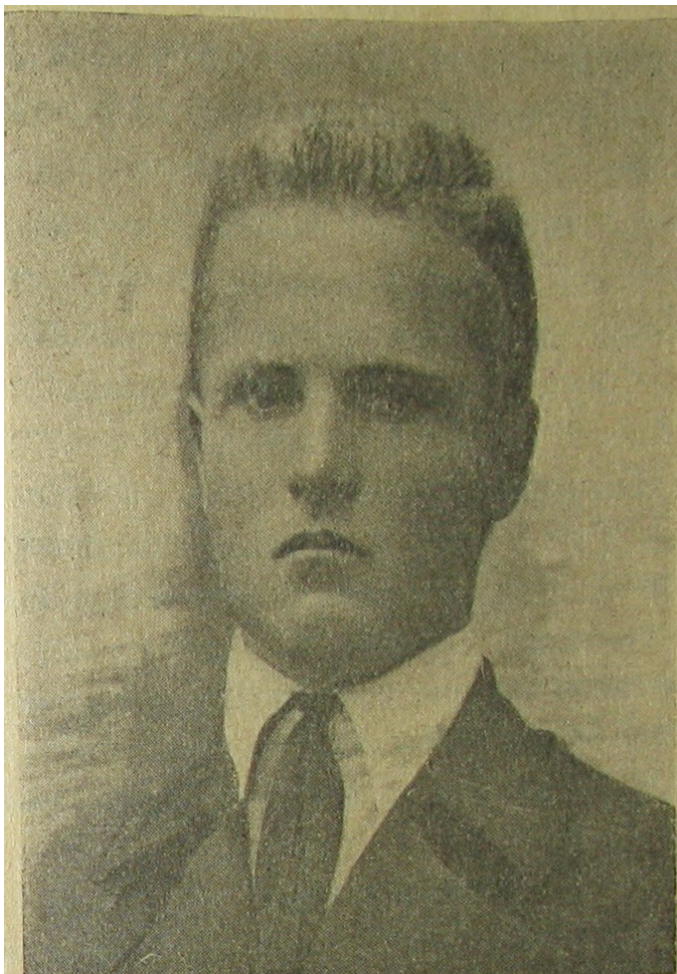
До думки цього своєрідного земляцтва українців, у якому були представлені ті комуністи, які реально могли провадити роботу з українськими масами, в Кремлі були вимушені прислухатися. Тим більше, що воно діяло доволі активно і самостійно, іноді навіть не питаючи санкцій московського комітету РКП(б).

20 жовтня оргбюро ЦК РКП(б) розглянуло питання про те, що *"Московська українська організація випускає самостійно листки без підпису Московського комітету"*. Було вирішено, що публікація листівок можлива *"лише за санкцією і за його (тобто Московського комітету РКП(б) - авт.) підписом, при цьому може бути допущений підзаголовок "Українська організація при МК"*. Зазначу,

що листівки УКО видавала українською мовою, тоді як в Україні від більшовиків вони були переважно російською.

Особливої ваги це своєрідне земляцтво набуло після приїзду до Москви Павла Попова, якому вдалося образно сформулювати оцінку становища в Україні та виразно окреслити бачення ситуації в Україні проукраїнською частиною КП(б)У. 12-го листопада президія УКО "приєдналася" до написаної ним доповідної записки до ЦК РКП(б), а сам він із цією ж запискою виступив на засіданні політбюро ЦК РКП(б) 20 листопада. Після цього проукраїнську частину членів КП(б)У, які тимчасово перебували у Москві, у Кремлі почали означати "групою Попова".

Who is Who Павло Попов, прізвище якого наприкінці 1919-го року стало символом захисту прав радянської України? Народився у селі Демидівка (зараз Решетилівського району) Полтавщини. Під час навчання в Московському комерційному інституті у 1915 р. вступив до Української соціал-демократичної партії. У грудні 1917 - на початку 1918-го із Петром Слиньком, Афанасієм Буценком, Євгеном Нероновичем, Євгеном Касьяненком (Лариком) та іншими знаковими фігурами із лав УСДП був серед тих, кого називали "українськими більшовиками". У липні 1918-го вони разом із "справжніми" більшовиками увійшли до лав КП(б)У.

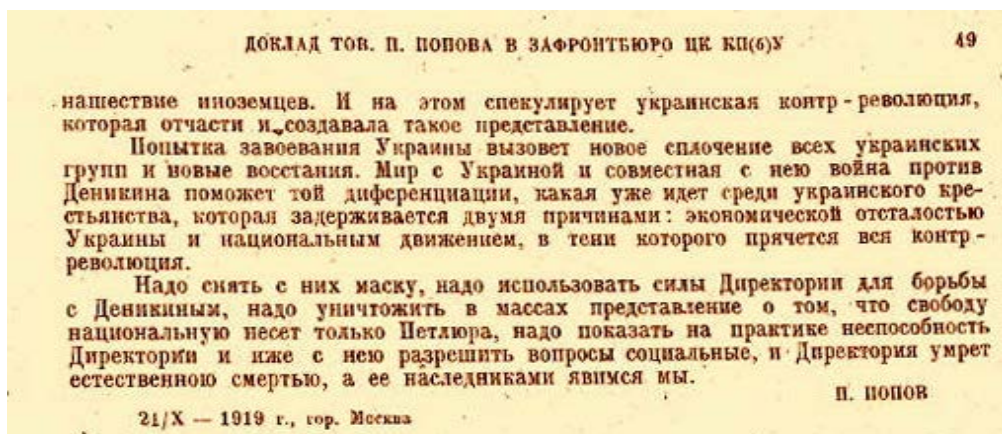

Петро Слинько, був членом ЦК КП(б)У у 1918. 1919-го був скерований на підпільну роботу до захопленого денікінцями Харкова. Там фактично одразу заарештований. Страчений 30 листопада

На початку вересня 1919-го, невдовзі після відступу червоних із столиці УСРР Києва, Попов відправився для підпільної роботи на територію, яку контролювала УНР. Його досить швидко "розкрили", та й більшовицького підпілля як такого там не існувало. Однак Попова навіть не заарештували. Навпаки: представники українських есерів та уряду УНР провели з ним переговори і спрямували до Москви з тим, щоб він доповів про готовність "українців" (так тоді самі більшовики нерідко означали представників УНР) до перемовин з Кремлем.

До Москви він приїхав у третій декаді жовтня 1919-го. Після прибуття Попов надав звіт вищим інстанціям (пізніше цей звіт, датований 21 жовтня 1919-го, було надруковано у "Літописі революції"), в якому описав становище на контрольованій Директорією УНР території, а також в інших частинах України, які він перетинав під час своєї подорожі. Ще 17 жовтня він перебував у Бердичеві.

Характеризуючи настрої селянства, Павло Попов відзначав: *"Якщо обирати якусь із вже існуючих властей, (Петлюра, Денікін, комуністи), то найменшим з усіх зол в очах селянства є Петлюра"*.

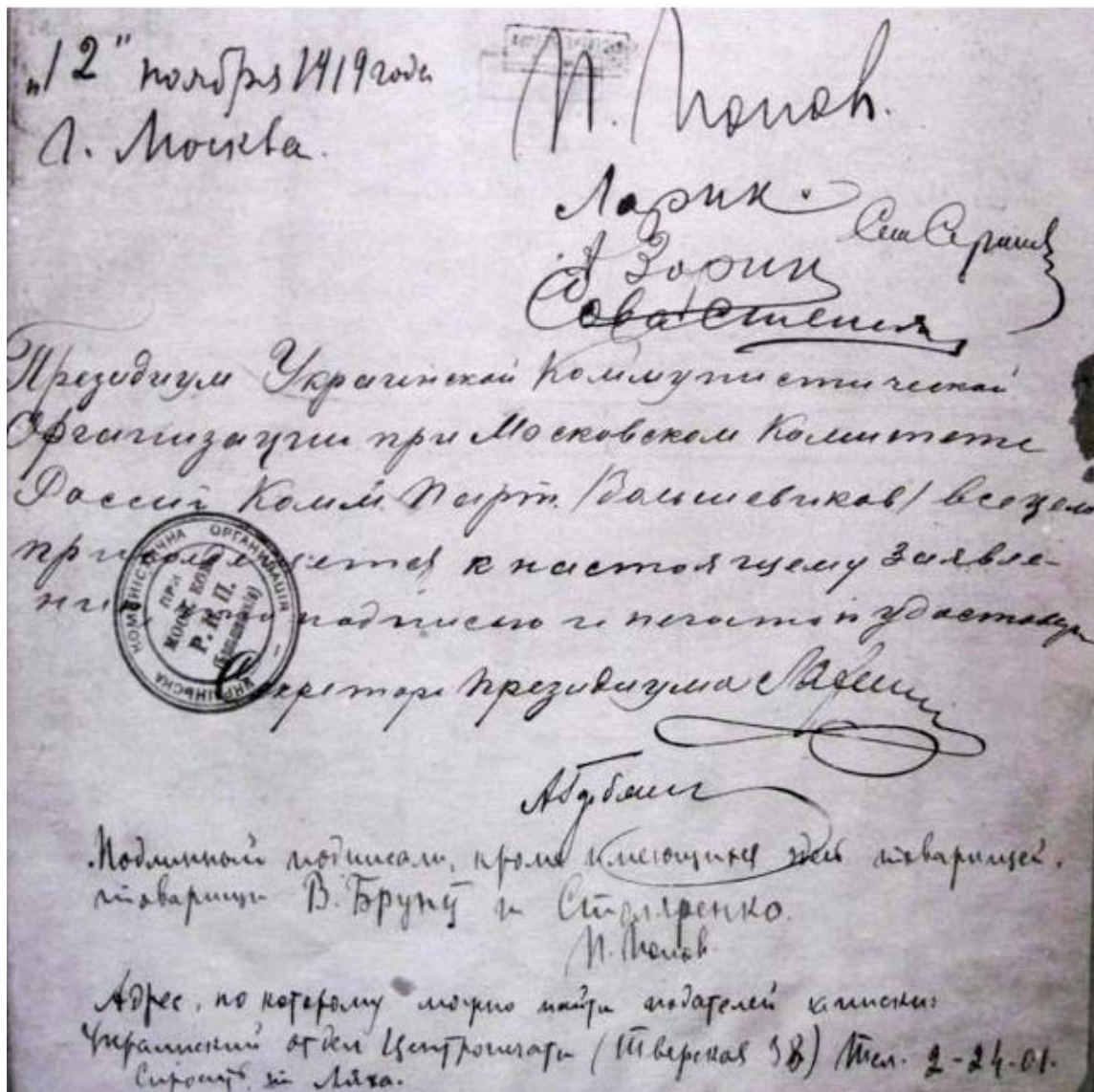

Останні рядки із звіту Попова 1919 року про можливість об'єднання більшовиків із Директорією УНР проти Денікіна / Журнал "Літопис революції", 1926

Зафронтбюро ЦК КП(б)У відразу ж спробувало відрядити Попова назад до України. Але той відмовився. Відмову детально обґрунтував у написаному 29-го жовтня листі до ЦК РКП(б). Там він визначив два можливих шляхи до опанування України: *"[...] або завоювати Україну і силою зброї знищити усілякі прояви національного сепаратизму, або знищити будьяке підґрунтя для нього, тобто, залишаючись прихильниками пункту нашої програми про самовизначення націй, надати Україні можливість створити самостійну (мовою оригіналу нейтральне "самостоятельную", а не лайливе "самостийную" - Авт.) радянську республіку і лише тоді вести у ній агітацію за якомога тісніше зближення з іншими радянськими республіками, в першу чергу (в даних історичних умовах) - з Російською"*. Далі він відзначив, що вважає точку зору оргбюро (зафронтбюро) *"практично шкідливою"* і вважає для себе неможливим відправитись за таких умов у відрядження, оскільки вказаних

директив він виконувати не зможе, "а діяти в зворотному напрямку не маю права як член партії, пов'язаний з партійною організацією".

Ці ж свої погляди детальніше він виклав у вже згаданій доповідній записці до ЦК РКП(б), що до неї приєдналася президія УКО 12 листопада. У тогочасній "розшифровці" підписів, зокрема, у копії листа, яка була передана у грудні Виконкому Комінтерну, прізвища підписантів оригіналу листа вказані так (даємо без перекладу): "Ларик, П.Попов, Брунст, А.Зорин, А.Горбенко, С.Сергеев, С.-Степняк, Лях, И.Столяр". І хоча у тексті записки весь час згадується займенник "ми" та й серед підписантів група осіб, реальним автором тексту був Павло Попов. Сам же документ був спочатку внутрішньопартійним.

Фотокопія із резолюції президії УКО про схвалення викладених у заяві Попова пропозицій до ЦК РКП(б) / З фондів РДАСПІ

Пояснивши у цьому зверненні якомога детальніше відмінність українського суспільства від великоросійського та зазначивши очевидне на той час для всіх, що в Україні "вирішальним моментом є настрої села", Павло Попов підкреслив:

"Якщо до цього додати, що міста на Україні мають здебільшого російсько-єврейський характер, а село - суто український, що боротьба проти поміщиків зливається, в уявленні селянина, з боротьбою проти росіян і поляків, що боротьба з крамарем і лихварем зливається з боротьбою з єврейством, що чиновник, поліцейський, "пан" - асоціюється також із росіянином і поляком - то стане цілком зрозумілою вся складність і запутаність класової і національної боротьби на Україні".

Потреба формального визнання та сприяння розвитку української мови та культури була, у тому числі і завдяки діяльності боротьбистів, наскільки очевидно, що Попов не акцентував на ній уваги. Натомість наголосив: *"Першим завданням комуністів на Україні є організація пролетарських мас міста і села в єдину комуністичну партію. Зі своїм Українським центром, який був би органічно пов'язаний з революційними масами і мав би, завдяки цьому, можливість як слід орієнтуватися в специфічних умовах революційної боротьби на Україні"*. Практичним кроком було названо злиття КП(б)У та УКП(б), яке формально відбулося у березні 1920-го.

Далі Попов підкреслював, що *"у боротьбі за відновлення Радянської влади на Україні керівна роль неодмінно повинна належати не Московському центру, а Центру Українському, тісно пов'язаного зі стихійним революційним рухом Українських низів"*. Хоча керівну роль Кремль, зрозуміло, не віддав, але із включенням до складу КП(б)У боротьбистів та згодом представників інших прорадянських партій України зв'язок із низами справді зміцнів. При цьому у пропаганді ледь не дослівно була використана пропозиція Попова, щоб фронтальний наступ на Україну Червоної армії мав *"характер військово-технічної допомоги українській революції"*. Та й політичне керівництво формально було передане створеному у грудні 1919-го Всеукраїнському.

По-третє, Попов наполягав, що *"має бути задекларовано і здійснено право Українського революційного пролетаріату і селянства на самостійну революційну творчість, на створення самостійного дієздатного державного апарату"*. На основний практичний крок - *"федерацію на засадах рівності, всіх Радянських Республік. А поки таких республік практично є тільки дві - як угода двох революційних центрів"*, Кремль наважився лише наприкінці 1920-го.

Таким чином, запропонована Поповим "дорожня карта" розвитку УСРР формально була значною мірою виконана, що неабияк сприяло збереженню влади більшовиків. Але це розтягнулося у часі - дуже вже небажаними здавалися Кремлю ті кроки. Та й зміст часом був протилежним формі, тобто про реальну рівноправність між Росією та Україною насправді говорити неможливо. Згодом зазначені у "записці" засади були покладені в основу формальної угоди про створення СРСР, що дозволило зберегти Україну до 1991 року у формі хоча й поневоленої, але державної нації.

А от головний заклик Попова було реалізовано негайно: *"Ми звертаємося до ЦК РКП з наполегливою пропозицією без усякого зволікання поставити на обговорення Українське питання, [...] виробити нову, більш відповідну дійсному*

стану речей і більш продуману лінію поведінки щодо України". На кількох найближчих засіданнях політбюро, пленумі ЦК РКП(б) і навіть грудневій 1919-го Всеросійській конференції РКП(б) "українське питання" було в центрі уваги і "українська політика" справді була кардинально змінена. Незабаром після свого створення "записка" потрапила до рук боротьбистів і була опублікована ними в газеті "Пролетарська боротьба". Мало того, ця ж "записка" із вкрай критичною до Кремля українськомовною передмовою вийшла друком окремою брошурою і стала фактично програмовою для групи "федералістів" в КП(б)У. Але то вже інша розмова, тим більше що сам Павло Попов до федералістів ніколи не належав.

Обкладинка брошури "Наша сучасна політика"